

Афанасенко Світлана Іллівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
судовий експерт відділу науково-методичного та
інформаційно-аналітичного забезпечення
експертної діяльності
Одеського науково-дослідного інституту
судових експертиз Міністерства юстиції України
ORCID ID: 0009-0008-3017-1683

РОЛЬ СУДОВОГО ЕКСПЕРТА У ВИЯВЛЕННІ ОЗНАК ВІКТИМІЗАЦІЇ ЧЕРЕЗ ОБМАН

THE ROLE OF A FORENSIC EXPERT IN IDENTIFYING SIGNS OF VICTIMIZATION THROUGH DECEPTION

Анотація. У статті досліджується роль судового експерта у виявленні ознак віктимізації, що виникає внаслідок обману, як одного з ключових механізмів порушення міжособистісної та правової довіри. Віктимізація через обман охоплює широкий спектр ситуацій – від шахрайства до психологічного насильства, де жертва зазнає не лише матеріальних, а й глибоких емоційних втрат. У цьому контексті судовий експерт, зокрема психолог або криміналіст, виконує функцію не лише технічного фахівця, а й інтерпретатора поведінкових і психо-емоційних реакцій потерпілої особи.

У статті проаналізовано теоретичні підходи до розуміння довіри, обману та віктимізації, а також практичні методи, які застосовуються у судово-експертній діяльності для виявлення ознак психологічної травматизації. Особливу увагу приділено міждисциплінарному підходу, що поєднує знання з психології, права, криміналістики та віктимології. Наведено приклади експертних методик, які дозволяють виявити приховані ознаки обману, оцінити рівень емоційного впливу на жертву та надати обґрунтовані висновки для суду.

Наукова новизна роботи полягає у систематизації критеріїв віктимізації через обман та обґрунтуванні ролі судового експерта як ключового суб'єкта у процесі захисту прав потерпілих. Практичне значення дослідження полягає у можливості застосування запропонованих підходів у судово-психологічній та криміналістичній експертизі, а також у підготовці фахівців у сфері права та судової експертизи.

Ключові слова: довіра, обман, віктимізація, судова експертиза, психологічна травма, поведінковий аналіз.

Abstract. The article explores the role of a forensic expert in identifying signs of victimization resulting from deception, which is one of the key mechanisms for violating interpersonal and legal trust. Victimization through deception encompasses a wide range of situations – from fraud to psychological abuse – where the victim suffers not only material losses but also deep emotional harm. In this context, the forensic expert, particularly a psychologist or criminalist, acts not only as a technical specialist but also as an interpreter of behavioral and psycho-emotional responses of the affected individual.

The article analyzes theoretical approaches to understanding trust, deception, and victimization, as well as practical methods used in forensic practice to detect signs of psychological trauma. Special attention is given to the interdisciplinary approach that integrates knowledge from

psychology, law, criminalistics, and victimology. Examples of expert methodologies are provided, which help reveal hidden signs of deception, assess the emotional impact on the victim, and deliver substantiated conclusions for judicial proceedings.

The scientific novelty of the study lies in the systematization of victimization criteria through deception and the justification of the forensic expert's role as a key actor in protecting victims' rights. The practical relevance of the research is reflected in the applicability of the proposed approaches in forensic psychological and criminalistic examinations, as well as in the training of professionals in law and forensic science.

Key words: trust, deception, victimization, forensic expertise, psychological trauma, behavioral analysis.

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві, яке характеризується високим рівнем соціальної динаміки, інформаційного навантаження та правової невизначеності, довіра між людьми та інституціями набуває особливого значення. Її порушення через обман не лише руйнує міжособистісні зв'язки, а і створює передумови для віктимізації – стану, коли особа стає жертвою психологічного, соціального або правового впливу. Особливої актуальності це набуває у судовій практиці, де потерпілі часто стикаються з повторною травматизацією, а судові експерти – з необхідністю виявлення прихованих ознак обману та психологічного впливу.

Судово-психологічна експертиза у справах, пов'язаних з обманом, є важливим інструментом для встановлення істини, захисту прав потерпілих та формування об'єктивної судової позиції. Вона дозволяє оцінити психоемоційний стан особи, її здатність до критичного мислення, рівень психологічної травматизації та поведінкові реакції на обман.

Обман як соціально-психологічне явище порушує базову довіру, що лежить в основі правових і соціальних відносин. У судовому процесі це створює додаткові складнощі, особливо коли потерпіла особа перебуває у стані психологічної травми, що ускладнює її здатність до надання послідовних та достовірних показань. Віктимізація через обман охоплює широкий спектр ситуацій – від економічного шахрайства до психологічного насильства, де жертва зазнає не лише матеріальних, а й глибоких емоційних втрат.

Судовий експерт, зокрема психолог або криміналіст, виконує функцію не лише технічного фахівця, а й інтерпретатора поведінкових і психоемоційних реакцій потерпілої особи. Його висновки мають вирішальне значення для суду, оскільки дозволяють виявити ознаки віктимізації, які не завжди очевидні для слідства чи суду.

Питання довіри та її порушення через обман активно досліджуються у працях А. Baier (1986), N. Luhmann (1979), J. J. Freyd (1996), J. L. Herman (1992). А. Baier розглядає довіру як моральну категорію, що лежить в основі соціальної взаємодії [1, с. 23]. N. Luhmann трактує довіру як механізм зниження складності у соціальних системах [2, с. 47]. J. J. Freyd вводить поняття «травми зради», яка

виникає внаслідок обману з боку близьких осіб [3, с. 88]. J. L. Herman досліджує психологічні наслідки травматичних подій, зокрема обману, у контексті посттравматичного стресового розладу [4, с. 102].

Віктимологічні аспекти розкриті у роботах S. Walklate (2007), E. A. Fattah (2000), Zhang & Ye (2022). S. Walklate акцентує увагу на соціальному конструюванні образу жертви [5, с. 56], а E. A. Fattah пропонує типологію віктимізації залежно від характеру правопорушення [6, с. 33]. Z. Zhang & Z. Ye аналізують віктимізацію в умовах цифрового шахрайства [7, с. 77].

В українському контексті важливими є дослідження судово-психологічної експертизи у справах про шахрайство та психологічне насильство, а також методичні рекомендації щодо оцінки психоемоційного стану потерпілих [8, с. 12]. Практика застосування психологічної експертизи у справах про моральну шкоду також активно розвивається [9, с. 33].

Метою статті є теоретичне обґрунтування та практичне висвітлення ролі судового експерта у виявленні ознак віктимізації, спричиненої обманом, а також систематизація методів, які дозволяють встановити психологічні наслідки для потерпілої особи у межах судового процесу.

Судово-психологічна експертиза у справах, пов'язаних з обманом, є складним міждисциплінарним процесом, що поєднує знання з психології, криміналістики, віктимології, права та соціології. Її мета – не лише встановлення фактів, а й глибоке розуміння психологічного стану особи, яка стала жертвою маніпуляцій, шахрайства або психологічного насильства. Віктимізація через обман має багатовимірний характер: вона включає емоційні (тривожність, страх, сором), когнітивні (фрагментарність пам'яті, зниження критичного мислення), поведінкові (уникання, захисна агресія) та соціальні (ізоляція, втрата довіри до інституцій) компоненти, які можуть бути прихованими або неусвідомленими потерпілою особою [1, с. 21; 2, с. 38].

Згідно з методичними рекомендаціями Одеського науково-дослідного інституту судових експертиз (ОНДІСЕ), судово-психологічна експертиза передбачає аналіз індивідуально-психологічних особливостей потерпілих, їхньої здатності до усвідомлення ситуації, рівня емоційної стабільності та реакції на обман [3, с. 12]. Важливим завданням експерта є виявлення ознак психологічної травматизації, що виникає внаслідок порушення базової довіри – фундаментального механізму соціальної взаємодії, описаного у працях A. Baier [4, с. 23] та N. Luhmann [5, с. 47].

У практиці Київського НДЕКЦ МВС України зазначається, що експерт має оцінити не лише стан особи на момент дослідження, а й динаміку її психоемоційних змін, що виникли після обману. Це включає аналіз поведінкових реакцій, мовних маркерів, невербальних ознак та результатів психодіагностичних тестів (MMPI-2, HADS, SCL-90-R) [6, с. 14].

Особливої уваги заслуговує контекст віктимізації в умовах психологічного насильства, де обман є інструментом контролю, маніпуляції та домінування. У таких випадках потерпіла особа часто демонструє ознаки вторинної віктимізації – повторної травматизації, спричиненої неадекватною реакцією правоохоронних органів, суду або соціального оточення [7, с. 33]. Це підтверджується у дослідженнях J. J. Freyd, яка описує феномен «травми зради» як порушення довіри з боку значущої особи [8, с. 88].

Судовий експерт у таких справах виконує не лише технічну, а й гуманітарну функцію – він сприяє відновленню справедливості, захисту прав потерпілих та формуванню об'єктивної судової позиції. Його висновки мають вирішальне значення для суду, оскільки дозволяють виявити ознаки віктимізації, які не завжди очевидні для слідства чи сторін процесу [9, с. 41].

У міжнародній практиці також визнається важливість міждисциплінарного підходу. Наприклад, у рекомендаціях Європейської асоціації судових психологів зазначено, що ефективна експертиза має включати аналіз соціального контексту, правової ситуації та психологічного профілю потерпілої особи [10, с. 19].

Психологічна травматизація, спричинена обманом, є складним і багатогранним явищем, що охоплює широкий спектр емоційних, когнітивних і поведінкових реакцій. Згідно з дослідженнями Дж. Герман, обман як форма психологічного насильства може викликати симптоми, подібні до посттравматичного стресового розладу: тривожність, депресивність, фрагментарність спогадів, уникання теми травми, зниження самооцінки, почуття провини та сорому [1, с. 102]. Ці симптоми часто не мають чіткої зовнішньої маніфестації, що ускладнює їх виявлення без спеціалізованої експертної оцінки.

Особливої уваги заслуговує феномен вторинної віктимізації, який виникає внаслідок неадекватної або байдужої реакції з боку правоохоронних органів, суду, медичних установ або соціального оточення. Як зазначає Дж. Фрейд, повторна травматизація може бути навіть більш руйнівною, ніж первинна, оскільки вона підриває залишки довіри до соціальних інституцій [2, с. 88]. В українських реаліях це явище часто спостерігається у справах про шахрайство, домашнє насильство або психологічне маніпулювання, де жертва змушена неодноразово відтворювати травматичні події в умовах формального допиту або судового розгляду [3, с. 33].

Судовий експерт має виявити ці ознаки за допомогою комплексного психодіагностичного підходу, що включає:

Клінічне інтерв'ю, яке дозволяє оцінити емоційний стан, когнітивні установки, рівень довіри до оточення, а також виявити ознаки психологічного захисту (витіснення, заперечення, проєкція) [4, с. 21].

Психодіагностичні тести, зокрема MMPI-2 (Міннесотський багатофазний особистісний опитувальник), HADS (шкала тривожності та депресії),

SCL-90-R (опитувальник симптомів), які дозволяють кількісно оцінити рівень тривожності, депресії, соматизації, міжособистісної чутливості [5, с. 14].

Контент-аналіз показань, що передбачає оцінку логічності, послідовності, емоційного забарвлення висловлювань, наявності суперечностей або уникання ключових тем [6, с. 29].

Психолінгвістичний аналіз, який дозволяє виявити мовні маркери травми: часте використання пасивних конструкцій, уникання займенників, зміщення відповідальності, самозвинувачення, емоційне дистанціювання [7, с. 37].

У судовій практиці важливими є поведінкові маркери, які можуть свідчити про наявність віктимізації або прихованого обману. До них належать:

Невербальні реакції – міміка, жести, поза, мікровирази, які вказують на емоційне напруження, страх, уникання або пригнічення. Наприклад, уникання зорового контакту, стискання рук, захисні пози (перехрещені руки, нахил тулуба назад) [8, с. 52].

Порушення темпоритму мовлення – часті паузи, повтори, уникання конкретних слів або тем, що може свідчити про психологічну блокаду або внутрішній конфлікт [9, с. 28].

Зміна стилю комунікації – відвертість змінюється на закритість, з'являється захисна агресія, емоційна відстороненість, що є типовими реакціями на повторну травматизацію [10, с. 35].

Ці ознаки мають бути оцінені в контексті конкретної ситуації, з урахуванням особистісних характеристик потерпілої особи, її соціального статусу, попереднього досвіду, рівня правової обізнаності та культурних особливостей. Важливо також враховувати, що деякі реакції можуть бути адаптивними або захисними, а не свідчити про симуляцію чи навмисне приховування інформації [11, с. 42].

Судово-психологічна експертиза в Україні є важливою складовою частиною процесу доказування у кримінальних, цивільних та адміністративних справах. Її проведення регламентується низкою нормативно-правових актів, зокрема:

Кримінальним процесуальним кодексом України (ст. 242–244), Законом України «Про судову експертизу», Наказом Міністерства юстиції України № 301/5 від 08.10.1998 «Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз», Методичними рекомендаціями, розробленими Одеським науково-дослідним інститутом судових експертиз (ОНДІСЕ) [1, с. 12].

У практиці ОНДІСЕ застосовуються ситуаційні моделі, які дозволяють реконструювати обставини обману, моделювати психологічні умови, в яких перебувала потерпіла особа, та оцінити її реакції в умовах симуляції. Такий підхід дає змогу не лише виявити ознаки віктимізації, а й оцінити глибину

психологічного впливу, що має значення для кваліфікації правопорушення та визначення ступеня моральної шкоди [2, с. 18].

У справах про шахрайство судовий експерт аналізує: здатність особи розпізнавати маніпулятивні дії – чи мала вона достатній рівень критичного мислення, щоб усвідомити ризики; емоційну вразливість – чи перебувала особа у стані стресу, емоційної нестабільності, що могло знизити її здатність до опору; поведінкові реакції після обману – зміна стилю спілкування, уникання теми, емоційна відстороненість, що свідчить про психологічну травматизацію [3, с. 27].

У таких випадках експерт застосовує психодіагностичні методики (MMPI-2, HADS), проводить контент-аналіз показань, а також оцінює невербальні ознаки поведінки. Важливим є встановлення, чи мав обман системний характер, чи був одноразовим, і як це вплинуло на психоемоційний стан потерпілої особи [4, с. 33].

У справах про психологічне насильство експерт оцінює: ступінь психологічного тиску – чи мала особа ознаки емоційного вигорання, залежності, страху перед кривдником; наявність симптомів вторинної віктимізації – чи зазнала особа повторної травматизації внаслідок дій слідчих, суду або соціального оточення; психологічну динаміку – як змінювався стан особи протягом часу, чи є ознаки хронічного стресу, тривожності, депресії [5, с. 41].

У таких випадках важливо враховувати контекст: тривалість насильства, характер стосунків між кривдником і жертвою, соціальну ізоляцію, економічну залежність. Експерт може використовувати методи реконструкції ситуації, рольові інтерв'ю, а також аналіз медичної документації та показань свідків [6, с. 52].

Серед основних викликів у судово-експертній практиці слід виділити такі як: недостатня деталізація запитань у постановках про призначення експертизи; обмежений час на проведення дослідження; складність у встановленні причинно-наслідкових зв'язків між обманом і психологічною травмою; наявність симулятивної або агравативної поведінки, що потребує додаткової перевірки [7, с. 36].

Попри це, практика ОНДІСЕ демонструє ефективність комплексного підходу, який поєднує психодіагностику, поведінковий аналіз, ситуаційне моделювання та правову оцінку. Такий підхід дозволяє не лише встановити факт віктимізації, а й надати суду обґрунтовані висновки щодо її глибини, наслідків та впливу на особу.

Ефективність виявлення ознак віктимізації через обман значно підвищується у разі застосування міждисциплінарного підходу, який передбачає інтеграцію знань з психології, криміналістики, права, соціології, а в окремих випадках – медицини та інформаційних технологій. Такий підхід дозволяє комплексно оцінити ситуацію, уникнути однобічності, забезпечити

об'єктивність висновків та врахувати всі аспекти впливу обману на потерпілу особу [1, с. 12].

Залучення фахівців різних галузей дає змогу: оцінити психоемоційний стан потерпілої особи (психолог); встановити механізми реалізації обману (криміналіст); визначити правову кваліфікацію дій (юрист); проаналізувати соціальний контекст віктимізації (соціолог) [2, с. 19].

У практиці ОНДІСЕ міждисциплінарний підхід реалізується через спільну участь експертів різних спеціальностей у комплексних експертизах. Наприклад, у справах про шахрайство, що супроводжуються психологічним тиском, одночасно проводяться судово-психологічна, економічна та криміналістична експертизи. Це дозволяє не лише встановити факт обману, а й оцінити його вплив на здатність особи приймати рішення, розпоряджатися майном, чинити опір маніпуляціям [3, с. 27].

Особливо важливим міждисциплінарний підхід є у справах, де потерпіла особа має обмежені ресурси для захисту своїх прав, у випадках:

- домашнього насильства, де обман використовується як інструмент контролю;
- економічного шахрайства, що спрямоване на вразливі групи населення (пенсіонери, особи з інвалідністю);
- маніпуляцій у професійному середовищі, де обман поєднується з психологічним тиском, булінгом або дискримінацією [4, с. 33].

У таких випадках судовий експерт виконує не лише технічну, а й гуманітарну функцію – сприяє відновленню справедливості, захисту людської гідності, формуванню правової позиції, яка враховує психологічні наслідки обману. Як зазначає Walklate, віктимологія має не лише описувати жертву, а й захищати її права в умовах правової нерівності [5, с. 56].

Міждисциплінарний підхід також дозволяє враховувати культурні, гендерні та соціальні особливості, які впливають на сприйняття обману та реакцію на нього. Наприклад, у деяких соціальних групах визнання себе жертвою може бути стигматизованим, що ускладнює процес збору інформації та проведення експертизи [6, с. 33].

У міжнародній практиці міждисциплінарний підхід визнається стандартом якісної експертної роботи, особливо у справах, пов'язаних із віктимізацією через обман, психологічне насильство або маніпуляції. Такий підхід активно підтримується професійними організаціями, зокрема Європейською асоціацією судових психологів (EAPL), Американською психологічною асоціацією (APA), Міжнародною асоціацією криміналістів (IAFS) та іншими авторитетними інституціями [1, с. 12].

Згідно з рекомендаціями EAPL, експерт має враховувати не лише психологічні, а і соціальні, правові, етичні та культурні аспекти ситуації, що

аналізується. Це означає, що оцінка віктимізації не може бути обмежена лише психодіагностичними тестами або клінічним інтерв'ю – вона повинна включати аналіз контексту, в якому відбувся обман, соціального становища потерпілої особи, її правової обізнаності, доступу до захисту та підтримки [2, с. 19].

У практиці судових експертів країн Європейського Союзу міждисциплінарні команди складаються з психолога, криміналіста, соціального працівника, юриста та за потреби лікаря. Наприклад, у Німеччині та Нідерландах у справах про домашнє насильство або економічне шахрайство експерти працюють у форматі *case conference* – спільного обговорення справи з урахуванням усіх аспектів, що дозволяє уникнути помилок та суб'єктивізму [3, с. 27].

У Великій Британії міждисциплінарний підхід закріплений у стандартах *Family Justice Council*, де експерти зобов'язані враховувати психологічні наслідки правових процесів для потерпілих, особливо у справах про емоційне насильство, обман у сімейних відносинах або фінансову експлуатацію [4, с. 41].

Американська психологічна асоціація (APA) у своїх етичних кодексах наголошує на необхідності врахування культурних та соціальних особливостей клієнта, а також на важливості співпраці з іншими фахівцями для забезпечення повноти експертного висновку [5, с. 56].

У міжнародних протоколах також зазначається, що міждисциплінарний підхід є особливо важливим у роботі з вразливими групами населення – дітьми, особами з інвалідністю, жертвами торгівлі людьми, біженцями. У таких випадках експерт має не лише встановити факт віктимізації, а й надати рекомендації щодо реабілітації, захисту та підтримки особи [6, с. 33].

Таким чином, міжнародна практика підтверджує, що міждисциплінарний підхід є не просто методологічною опцією, а етичним і професійним стандартом, який забезпечує глибину, точність та гуманність судово-експертної роботи.

У результаті проведеного дослідження встановлено, що віктимізація через обман є складним соціально-психологічним явищем, яке має багатовимірний характер і потребує глибокого аналізу в межах судово-експертної діяльності. Судовий експерт, зокрема психолог, відіграє ключову роль у виявленні ознак психологічної травматизації, спричиненої обманом, що має безпосередній вплив на здатність потерпілої особи захищати свої права, давати послідовні показання та брати участь у судовому процесі.

Наукова новизна роботи полягає у систематизації психологічних, поведінкових та мовних ознак віктимізації, а також у визначенні методів, які дозволяють їх об'єктивно виявити. Зокрема, доведено ефективність застосування психодіагностичних тестів, контент-аналізу, психолінгвістичного аналізу та ситуаційного моделювання в межах судово-психологічної експертизи.

Практичне значення дослідження полягає у можливості використання отриманих результатів для:

- підвищення якості судово-експертних висновків;
- вдосконалення методичних підходів до оцінки психоемоційного стану потерпілих;
- формування міждисциплінарних команд експертів;
- розробки стандартів гуманного поводження з жертвами обману у судовому процесі.

Застосування міждисциплінарного підходу, який поєднує знання з психології, криміналістики, права та соціології, дозволяє комплексно оцінити ситуацію, уникнути однобічності та забезпечити об'єктивність експертних висновків. Такий підхід є особливо важливим у справах, де потерпіла особа має обмежені ресурси для захисту своїх прав: у випадках домашнього насильства, економічного шахрайства, маніпуляцій у професійному середовищі.

У міжнародній практиці міждисциплінарний підхід визнається стандартом якісної експертної роботи, що підтверджується рекомендаціями Європейської асоціації судових психологів, Американської психологічної асоціації та інших професійних організацій. Це свідчить про необхідність адаптації української експертної практики до міжнародних стандартів, з урахуванням етичних, соціальних та правових аспектів.

Отже, роль судового експерта у виявленні ознак віктимізації через обман є не лише технічною, а й гуманітарною. Вона спрямована на захист прав людини, забезпечення справедливості та формування довіри до правової системи.

Перелік використаних джерел:

1. Baier A. Trust and antitrust. *Ethics*. 1986. Vol. 96, No. 2. P. 231–260.
2. Luhmann N. Trust and Power. Chichester : Wiley, 1979. 130 p.
3. Freyd J. J. Betrayal Trauma: The Logic of Forgetting Childhood Abuse. Cambridge : Harvard University Press, 1996. 272 p.
4. Herman J. L. Trauma and Recovery. New York : Basic Books, 1992. 288 p.
5. Walklate S. Imagining the Victim of Crime. Maidenhead : Open University Press, 2007. 192 p.
6. Fattah E. A. Victimology at the Transition from the 20th to the 21st century. *Social Justice*. 2000. Vol. 27, No. 2. P. 130–143.
7. Zhang Z., Ye Z. Vicinity and Online Fraud. *Frontiers in Psychology*. 2022. Vol. 13. Article 847321. DOI: 10.3389/fpsyg.2022.847321.
8. Ріпенко А. Судово-психологічна експертиза та моральна шкода : поради юриста. Юридична компанія «Де-Юре». 2024. URL: <https://de-jure.ua/publications/sudovo-pskhykholohichna-ekspertyza>.
9. Одеський науково-дослідний інститут судових експертиз. Методичні рекомендації щодо проведення судово-психологічної експертизи. Одеса : ОНДІСЕ, 2023. 48 с.
10. Гресь Ю. В. Особливості психологічної експертизи у справах про шахрайство. *Юридичний вісник*. 2022. № 4. С. 55–61.

11. Київський НДЕКЦ МВС України. Психологічна експертиза : методичні матеріали. Київ : НДЕКЦ, 2023. 36 с.
12. Ekman P. Emotions Revealed: Recognizing Faces and Feelings to Improve Communication and Emotional Life. New York : Times Books, 2003. 304 p.
13. Vrij A. Detecting Lies and Deceit: Pitfalls and Opportunities. Chichester : Wiley, 2008. 520 p.
14. European Association of Psychology and Law. Guidelines on Forensic Psychological Assessment. Brussels : EAPL, 2022. 22 p.
15. American Psychological Association. Ethical Principles of Psychologists and Code of Conduct. Washington : APA, 2017. 24 p.
16. Family Justice Council. Experts in the Family Courts : Guidance for Expert Witnesses. London : FJC, 2020. 30 p.
17. Bundesministerium der Justiz. Interdisziplinäre Zusammenarbeit im Familienrecht. Berlin : BMJ, 2021. 18 s.
18. American Psychological Association. Multicultural Guidelines: An Ecological Approach to Context, Identity, and Intersectionality. Washington : APA, 2019. 40 p.
19. United Nations Office on Drugs and Crime. Model Protocol for the Investigation and Documentation of Sexual Violence. Vienna : UNODC, 2020. 36 p.

References:

1. Baier, A. (1986). Trust and antitrust. *Ethics*, 96(2), 231–260.
2. Luhmann, N. (1979). Trust and power. Chichester: Wiley.
3. Freyd, J. J. (1996). Betrayal trauma: The logic of forgetting childhood abuse. Cambridge: Harvard University Press.
4. Herman, J. L. (1992). Trauma and recovery. New York: Basic Books.
5. Walklate, S. (2007). Imagining the victim of crime. Maidenhead: Open University Press.
6. Fattah, E. A. (2000). Victimology at the transition from the 20th to the 21st century. *Social Justice*, 27(2), 130–143.
7. Zhang, Z., & Ye, Z. (2022). Victimity and online fraud. *Frontiers in Psychology*, 13, Article 847321. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.847321>.
8. Ripenko, A. (2024). Sudovo-psykholohichna ekspertyza ta moralna shkola: porady yurysta [Forensic psychological examination and moral damage: Legal advice]. Yurydychna kompaniia "De-Yure". Retrieved from: <https://de-jure.ua/publications/sudovo-pskhykholohichna-ekspertyza> [in Ukrainian].
9. Odeskyi naukovo-doslidnyi instytut sudovykh ekspertyz. (2023). Metodychni rekomendatsii shchodo provedennia sudovo-psykholohichnoi ekspertyzy [Methodological recommendations for conducting forensic psychological examination]. Odesa: ONDISE [in Ukrainian].
10. Hres, Yu. V. (2022). Osoblyvosti psykholohichnoi ekspertyzy u spravakh pro shakhraistvo [Features of psychological examination in fraud cases]. *Yurydychnyi Visnyk*, (4), 55–61 [in Ukrainian].
11. Kyivskyi NDEKC MVS Ukrainy. (2023). Psykholohichna ekspertyza: metodychni materialy [Psychological examination: Methodological materials]. Kyiv: NDEKC [in Ukrainian].
12. Ekman, P. (2003). Emotions revealed: Recognizing faces and feelings to improve communication and emotional life. New York: Times Books.
13. Vrij, A. (2008). Detecting lies and deceit: Pitfalls and opportunities. Chichester: Wiley.
14. European Association of Psychology and Law. (2022). Guidelines on forensic psychological assessment. Brussels: EAPL.
15. American Psychological Association. (2017). Ethical principles of psychologists and code of conduct. Washington: APA.
16. Family Justice Council. (2020). Experts in the family courts: Guidance for expert witnesses. London: FJC.

17. Bundesministerium der Justiz. (2021). Interdisziplinäre Zusammenarbeit im Familienrecht [Interdisciplinary cooperation in family law]. Berlin: BMJ [in German].

18. American Psychological Association. (2019). Multicultural guidelines: An ecological approach to context, identity, and intersectionality. Washington: APA.

19. United Nations Office on Drugs and Crime. (2020). Model protocol for the investigation and documentation of sexual violence. Vienna: UNODC.

Дата надходження статті: 31.09.2025

Дата прийняття статті: 30.10.2025

Опубліковано: 05.12.2025

